

Отвъд легитимността. Предпоставки и дефицити за формиране на девиантна идентичност на деца от социални домове

Диляна Керанова

В последните години в България все по-често се обсъждат проблемите на децата, лишени от родителски грижи, настанени в специализирани институции, големият им брой и стремежът за деинституционализацията им. Предлагат се редица мерки за тяхното решаване. Интернатната институционализирана грижа се очертава като все по-неприемлива и нефункционална. Институция, която някога е придобила право на легитимност днес губи своите позиции, предпоставяйки дори криза на легитимността. Легитимната институция се оказва кризисно натоварена и в крайна сметка нелегитимна. Загубата на легитимност, от своя страна, води до алиенация на възпитаниците на тази институция, с която се предизвиква социалната им дезинтеграция, както и обратно – социалната дезинтеграция алиенира възпитаниците на тази институция и поражда по-нататъшното загубване на легитимност. Независимо от засилената медийна “рефлексия” относно децата от институциите - животът им все още е енигма за голяма част от нашето общество.

Обръщайки изследователски поглед към тази проблематика би ми се искало да избегна баналните представи и да изложя една гледна точка, основана на няколкогодишния ми емпиричен опит с деца от институциите. Ще се опитам да насоча вниманието си към причините и факторите, изграждащи девиантната идентичност на

институционализираните деца, проблематизирайки широко разпространени нагласи и предразсъдъци.

Изучаването на образа на живот и социалната организация на децата от институциите, на специфичните им социализационни процеси и на девиантните поведенчески отклонения в тях, които влизат в изследователския периметър на публикацията, се основават не само на теоретичните източници, до които сме имали достъп, но и на резултатите от приложените няколко социологически метода: биографичен метод (жизнена история), включено наблюдение и контент-анализ на вестниците „24 часа“ и „Дневник“. Изследователският подход, основан на качествени методи, позволява да се анализира в дълбочина дадената социална група и да се верифицира лансираната теза. В същото време резултатите от изследването биха предоставили необходимите елементи за нейното „структуриране.“ Използваният количествен метод - индивидуална пряка анкета, от своя страна, способства за конструиране на основните параметри на общественото мнение за децата от специализирани институции. Информацията, получена чрез различните методи не само се допълва, но и позволява контролираност на резултатите.

На базата на теоретичен и емпиричен анализ се прави опит за цялостна характеристика на образа на деца, настанени в социални институции, както и за идентифициране на условията и факторите, които създават условия за формиране на девиантна идентичност, предизвиквайки криза на легитимността.

Проблемите при формиране на идентичността, непълноценната социализация в домовете и социалната стигма се очертават като рисков фактор за развитие на девиантна личност, респективно за легитимностна криза. Разкриват се сериозни проблеми в приобщаването, което, от своя страна, оказва влияние върху емоционалното, психическото, физическото и социалното развитие на децата от институциите. Публикацията очертава, както сложността, така и комплексността на проблема.

Изследователска теза е, че

децата от институциите носят белезите на социалната стигма, която паралелно с нередката им невъзможност за справянето с дефицити от рода на липса на самостоятелност, принадлежност, връзка със „значим друг“,

доверие към тях и прочие, способства за криза в идентичността и в голяма степен формира девиантна идентичност.

Концептуалната рамка за идентифициране на децата от специализирана институция и самата институция - дом се основава на известния в специализираната литература познавателен модел – прозорец на Джохари¹ или прозорец на личността. В настоящата разработка този инструмент се използва като конструкт, който насочва анализа ситуативно и спомага за „тълкуващото разбиране” на образа на индивидите в смисъла на Макс Вебер. Използването на прозореца на личността, както често се нарича прозорецът на Джохари като своеобразен теоретичен конструкт, допринася за възприятието на поведенческите прояви и нагласи на индивидите на макро- и микроравнище чрез създаване на матрица на изследваното явление. С помощта на четирите части на прозореца, всяка от които съдържа информация за изследванните лица, се създава символно изображение на изследваната съвкупност. Идеята е чрез съчетаването на качествените и количествените социологически методи и на „прозореца на Джохари“¹, да се създаде обобщена социологическа картина на условията, предпоставките и образа на децата, живеещи в институции, чрез своеобразното запълване на всеки от адаптираните четири квадранта: „публична личност”, „частна личност”, „сляпо петно”, „несъзнавано”.

Първо крило на прозореца на Джохари: Адаптирано като съсредоточие на създаван публичен образ, първото крило на прозореца се конструира на базата на резултати от контент-анализ на проблемите на децата от институциите два от най-разпространените вестници в нашата страна - вестник „24 часа”² и вестник „Дневник”³.

Акцентът на извършения контент – анализ на публикации по темата е поставен върху деца от социални домове без значение към типа на институцията, в която са настанени. Подборът на статии обхваща публикации само за българските социални домове и български деца, лишени от родителски грижи. Контент-аналитичното проучване обхваща цялата 2008 и 2009 година, както и 2010 година

до месец април включително. Анализирани са 143 статии, свързани с избраната област на изследване. Общият брой на изследваните вестници за периода 2008-2009 година е 1220 броя.

Медийният образ на децата би могъл да бъде центриран в следните няколко съдържащи се измерения:

✓ **в тематичен план:**

Най-висок дял заемат следните тематични акценти: – „Условията в институцията дом са неподходящи за живот (28,0%), и „Деца от домовете участват в противообществени прояви”(19,6%), свързани с проституция, кражби, заплахи, неспособност на самостоятелност и паразитен начин на живот.

Следват: „Позиция на държавата” (15,4%) и „Реформи в социалните институции за деца и политика на деинституционализация” (10,5%) . Всъщност този най-висок дял материали, участващи изключително ярко в създаване на публичната картина на нашия сборен персонаж, както и разгледаните вътре в тях тематични подакценти кореспондират с нашата теза. Неподходящите условия за живот, множеството противообществени прояви са ярка експликация на наличие на дефицити от обективно и субективно естество, на предпоставки за подменена социализация на децата в тези домове, на условия за криза на идентичността и за девиантни последици като резултат. /Мъртън ;1968/

С други думи образът, който се създава в медиите съответства в голяма степен с проблемите в тази сфера.

От друга страна, присъствието на тематика, макар и с относително малки дялове, свързана с благотворителни прояви за деца от домове; с приемни семейства и реформи в законодателството, както и проблематика, свързана с осиновявания и предлагане на различни социални услуги –сама по себе си е изключително важна, тъй като е алтернатива в тази сфера- позволява да се говори за наличие на известна амбивалентност при изграждане на образа на децата от социални домове.

В някои от материалите децата са представени като жертви на своите родители и държавата, а, от друга – се лансира идеята за специални мерки за ограничаване на асоциалните прояви на възпитаниците от социалните домове. Наред с внушенията за дълг към тази група, се наблюдават и статии, изграждащи представата за пълна неангажираност от страна на държавните институции, както и от обществото като цяло. В тази връзка красноречиво говорят използваните ключови думи.

✓ **Ключови думи**

Във вестник „24 часа” за описание на деца, лишени от родителски грижи се използват следните ключови думи „Сираци”, „Сирачетата”. „Деца без родителски грижи”, „Изоставени деца”, „Младежи от домове без родители”, „Възпитаници”, „Деца от приютите”, „Проблемни деца”.

Вестник „Дневник” е в известен смисъл по-неутрален при етикирането. В него се използват ключовите названия „Дете от дома”, „възпитаници”, „сираци”, „деца, лишени от родителски грижи”, „деца без родители”.

✓ **позоваване на източници**

Графиката по-долу (графика 1) показва кои са основните източници, на които се позовават публикациите в двата всекидневника. С най-висок дял са статиите, които не се позовават на никого. Това би могло да се възприеме като доказателство на тезата, че медиите в частност журналистите са в основата на формиране на общественото мнение за децата, лишени от родителски грижи, тъй като представените публикации са предимно журналистически репортажи.

графика 1

✓ брой публикации

От извършения контент-анализ на всекидневниците „24 часа” и „Дневник” на равнището на общите данни се вижда, че общият брой на публикациите по темата за периода 2008 – 2010 година са 143. Вестник „24 часа” публикува за 2008 година общо 40 статии по темата. Почти двоен спад се наблюдава в броя на публикации през 2009 година. През 2010 година до месец април статиите са 11 на брой.

През 2008 година вестник ”Дневник” е публикувал общо 48 комуникативни единици за деца, лишени от родителски грижи. През 2009 година техният брой намалява драстично. Регистрирани са с 30 по-малко публикации по темата. Анализът на всекидневника през 2010 година до месец април показва 4 статии, посветени на деца от социални домове. Наблюдава се тенденция към цикличност, основана на събитийни поводи. Тогава се констатира по-висока медийна честота.

✓ позициониране на материалите в медиите

По-голямата част от публикациите по темата се намират на вътрешни страници и са най-често в среден или малък размер, което подсказва, че темата е с по-нисък авторитет, спрямо теми като политика и икономика например.

✓ **позитивност/негативност**

Групата на деца, лишени от родителски грижи се представя по-скоро в негативна светлина. Процентът в ракурса „Деца от домовете участват в противообществени прояви” е 19,6%.; в „положителни прояви на деца от социални домове”, той е само 1,4%.

✓ **-внушения**

Социалните внушения са от милозливо-състрадателни до укорително-осъдителни. В създавания чрез медиите образ на младежите от социални домове се акцентира в по-висока степен върху противообществени прояви, свързани с проституция, кражби, заплахи, неспособност на самостоятелност и паразитен начин на живот. От друга страна, се представят визии за лошите условия в институциите за деца. Внушава се за лошо родителство и очаквания за закрила от страна на държавата. Внушенията водят до виктимизация, очертавайки децата като жертви на семействата им, на държавата и обществото. Това са двете линии, очертаващи медийното внимание към групата на деца, лишени от родителски грижи отглеждани в социални домове.

Внушенията, които се регистрират в публикациите за изследвания период правят своеобразна легитимация на тезата за наличие на социална стигма и в крайна сметка за условията и предпоставките за кризи на идентичностите. Заедно с останалите показатели – тематични акценти, ключови думи и пр. те допринасят за констатирането, че представата, която се създава в медиите кореспондира с проблемността на тази сфера - с нейната амбивалентност, с концентрацията и на противоречивости, с нейния замисъл и реализация.

Второ крило на прозореча на Джохари: „Частна личност” отговаря на частния периметър и своеобразие, който притежава всеки индивид.

За запълването на това крило служат резултатите от осъществения биографичен метод /жизнена история/.

Анализиран са три жизнени истории. Децата се разглеждат като социални агенти

на експертна информация по отношение на изучавания предмет. Става дума за живели и живеещи в институция деца. Тъй като изследването се стреми да установи общите елементи при формиране на идентичността на възпитаниците на тези институции молбата на респондентите за конфиденциалност се прие, като се запази анонимността на разказаните истории. В анализа се използват само техните инициали и цитати и в обобщен вид техните истории. Жизнените истории, допринасят за извеждането на общи заключения за живота на децата, лишени от родителски грижи и живеещи в институция.

Житейската история на Г. е история на момче живяло дълго зад “стените” на социален дом, която до голяма степен отразява социалната реалност в българските домове през погледа на негов възпитаник. Онази реалност, която остава скрита под купищата суха статистика. Онази реалност, налагаща специфичен социализационен модел произтичаща не само от разнообразните причини, поради които те биват настанени в социален дом, но и от липсата на възможност за „отвореност навън” на самата институция. Процесът на социализация протича в специфична среда, в която личността е възпитавана и изграждана на границата между две „култури” – официална и неофициална.(Пейчева; 1998) ⁴

Като цяло при Г. се забелязва яснота в изложението и размишленията му. Подобно на други той има потребности за принадлежност, сигурност, признание, интереси, цели. Умее да пише стихове и разкази. Разказва ни за други деца, които обичат да пеят, танцуват и рисуват. Споделя, че често му се случва да го гледат подозрително, когато разберат, че е „дете от дом”. Понякога сред децата от социални домове възниква объркване чии деца са всъщност те. За Г. понятието „ничие дете”, провокира болка и усещане за изолираност, отхвърленост. Според него няма ясна обществена или институционална позиция по въпроса за отговорностите. Понякога, според Г., възпитателите се възприемат подпомагат дейността на децата, дори ги насърчават да следват своите интереси и цели. Но не са редки и случаите, в които именно възпитателите са тези, които изразяват открито своята негативна позиция спрямо поведението на възпитаници си и песимистично отношение спрямо тяхната промяна. Болката от изразеното

пренебрежение на възпитатели и на обществото като цяло подтикват Г. да търси промяна. Желанието да успее, да се докаже и да бъде част от обществото се превръща в основна задача в живота му. Както и той споделя именно болката от недоверието към тях е в основата на формираното в тях отношение към обществото и честото им прибягване към девиантни постъпки. В своята заключителна равностметка момчето изразява своята сигурност, че ще се върне в дома като “успял в живота“ човек, в смисъл на интегриран и образован, за да помогне на поредните си нови “братя” и “сестри”.

С други думи казано, отношението на обществото произвежда условия за криза на идентичността, а за някои индивиди създава и предпоставки за девиантно поведение сред възпитаниците на социалните домове. Този действителен разказ провокира много социологически въпроси. Каква е обществената нагласа към младежите от социалните домове? Кой носи отговорност за тях? Дали в социалните домове възпитателите успяват да осигурят среда, подходяща за правилното социализиране на младежите? /Богданов; 2006/⁵

Най-ярко се очертава проблемът за съществуващото заклеяване на младежите, лишени от родителски грижи, и произтичащите от това последици. /Лемерт; 1951; Бекер ;1963; Гофман; 1967/⁶

Другите две деца, живеещи все още в дом, описват своя житейски път чрез едно сбито изложение в истории, които биха изкарали от равновесие дори и възрастен човек. Става въпрос за истории, разказващи ни за бедност, насилие в семейството, тежки здравословни проблеми, отхвърленост.

Издаването на Т.” Аз живея тук, но искам мама да се върне” би могло да се интерпретира като колебание за категоричен избор между дома и семейството. Този факт би могъл да се обясни с наличието на крайната бедност и лошата семейна среда сред голяма част от населението в нашата страна, свързани често и с домашно насилие, на което в случая става жертва Т.

Надеждата за промяна обаче личи от трите житейски истории. Жизнените

перспективи, произтичащи от изказванията „Ама аз все си викам, че ще стане човек от мене, макар че съм от дом.” и „Човек, който е успял в живота, а не е крадец или престъпник.”, са свързани преди всичко с надеждата за промяна и идеята за “успелия” човек в помощ на обществото, което го е „отритнало”.

Тези истории ни насочват към извода, че животът в дом е решаващ фактор за идентификацията на децата. Като един лайтмотив се наблюдава възприемане на негативен социален статус, породен от чувството за различност и безпомощност. Това ги обособява като субкултура, с ценности и поведение различни от тези на обществото.

Чрез тези жизненни истории се разкриват предпоставки за реконструировки на жизнения опит на изследваните субекти. Опит, който според Улрих Оверман и Фриц Шютце, формира идентичността и структурира по-нататъшното поведение и опит. (Желева, 2006 : 201) ⁷

Трето крило на прозореца на Джохари: „Сляпо петно”, което би могло да се интерпретира в социологически план като потенциално и реално или единично и общо.

То се запълва чрез анализ на резултатите от анкетно проучване на тема „Обществено мнение за деца, лишени от родителски грижи”/.⁸

Би могло да се каже, че богатата картина от нагласи, мнения и оценки за нивото и разбиранията за децата, лишени от родителски грижи, която се разкрива от изследването е една експликация на тезата на настоящата публикация в контекста на представата за тези домове. Като цяло е регистрирана негативна нагласа към институцията социален дом като пълноценен социализиращ фактор, който да удовлетворява основните човешки потребности на своите възпитаници. /Маслоу; 1943/⁹ Удовлетвореността е категория, която бихме могли да разгледаме като резултативна величина, основана на релацията очаквано - наблюдавано. Показател, който би могъл да ни даде немалко информация за различни области в организационния живот в домовете въз основа на общественото мнение. Според респондентите социалните домове успяват да задоволят на едно средно равнище

само две базови равнища, отнесени към физиологични потребности като храна, вода, здраве и други, и потребност от сигурност, подслон. Останалите нива от пирамидата на човешките потребности се оценяват предимно като слабо удовлетворени. Тази визия се препокрива и от високия процент на лицата отговорили отрицателно на въпроса: „Смятате ли че младежите, лишени от родителски грижи, получават качествени грижи в социалните домове?“ (86,0%). Само 7,0 % оценяват грижите в домовете като качествени. Според проучването над 60 % (62,0%) от анкетираните лица считат, че децата, настанени в социални домове са грижа на държавата и след това на обществото. Най-нисък процент определят децата от домовете като грижа на религиозните институции. Оказва се, че религиозните институти не се възприемат като значим фактор в процеса на социализация на младежите от социални домове. Те се възприемат като една от институциите на общественния живот, но тяхната роля се определя по-скоро като декоративно-пасивна, отколкото като социално активна. Ниският относителен дял на посочилите тази опция биха могли да се обяснят и със социалната аномия, в която е изпаднало българското общество в годините на продължителен преход. Ценностите са преобърнати, обществото е в криза. Религиозните институти също са в криза. Наблюдава се спомената „криза на легитимност“/Хабермас, 1975, Фотев, 1999/¹⁰ в обществото, „криза на легитимността“ и в полетата на религията.

Попитани “ Според вас кой трябва да носи по-голяма отговорност за децата, които се изоставят в социален дом?”, респондентите се затрудняват да дадат ясен отговор. Наблюдава се разсейване на отговорността. Очертава се разбирането, че децата, лишени от родителски грижи са основна грижа на държавата, в лицето на институциите. Това още веднъж създава предпоставка за обособяването им като субкултура, с ценности и поведение, които разминават на общоприетите социални норми./ Буджева, 2004/¹¹

На въпроса: ” До каква степен са разпространени противообществените прояви сред децата, живеещи в социален дом ?”, респондентите отговорили „в много висока степен” са 12,0% и „във висока степен” 46,0% С опция „в средна степен” са отговорили 34,0% от респондентите. Само 8,0% считат, че разпространението на противообществени прояви е слабо. Оказва се, че

приблизително около 60 % от респондентите приемат, че сред децата от социални домове са с високо разпространение на девиантни постъпки.

Оказва се, освен това, че обществото ни не е толерантно към децата от домовете. На въпроса: „Толерантно ли е българското общество към децата, живеещи в социални институции?“ приблизително около 80 % от участвалите в проучването отговарят отрицателно.

Обществото ни е преобладаващо критично настроено към изоставянето на децата в домовете. На въпроса: “Считате ли изоставянето на деца в социален дом за криминално действие?” в по-голямата си част анкетираниите смятат, че е действие с криминален характер /51,0 %/ 54,9% от анкетираниите, които определят изоставянето на деца в домове като криминално действие посочват като мярка за родители, изоставили своите деца „лишаване от родителски права в най-кратък срок”. На второ място анкетираниите поставят санкция лишаване от свобода – затвор (15,7 %). Прави впечатление, че жените са по-склонни към прилагане на крайни мерки, каквато е затвора /тази опция не е избрана от мъжете, попаднали в извадката на изследването/, а мъжете предпочитат прилагане на мерки като обществено полезен труд /18,2%/.

Изследването позволи и систематизиране на типичните рискове и причини за изоставяне на деца в социални домове според. Като основни фактори се очертават финансови проблеми – 67,0 %, липса на морал 48,0 % и непълнолетие на родителите – 40,0 %.

Основният извод от изследването е, който произтича от резултатите е, че се наблюдава силно кореспондиране на създавания публичен образ, на частното своеобразие и на нагласите в общественото мнение на хората към децата от домовете като разпространители на противообществените прояви, както и амбивалентност по отношение ролята на държавата, обществото.

Четвърто крило на прозореца на Джохари: „Несъзнавано”

Социологическата интерпретация на това крило е неосъзнаване на дефицитите, които обективно предпоставят условия за формиране на девиантно

поведение, от страна на овластените институции и обществото като цяло..

За запълване на това крило служи анализът на данните от проведено включено наблюдение, разкриващо поредица от дефицити.

Всъщност включеното наблюдение допълни експликацията на нашата теза. Снимката която се направи през периода: декември 2003 - април 2009 откри дефицитите, формиращи проблемна идентичност в децата от институциите. Насочеността бе към описание на условията на живот в институцията „дом” и към отделни елементи в поведението на изследваните лица, за да се открие наличието на разминаване между потребности и реалност, очаквания и действителност, между официално лансираните норми и ценности и битуващите в неформалните отношения. Наблюдението, което проведох имаше за цел да фиксира както индивидуалното, така и груповото поведение на децата. Информацията, получена чрез метода на включено наблюдение, от една страна, допълни резултатите, получени чрез другия използван метод в изследването, а, от друга – позволи в известна степен да бъдат контролирани резултатите.

Към момента на наблюдението в дома живеят 68 деца на възраст от 6 до 18 години. Осъществи се докосване до живота на тези младежи при честването на настъпващата 2003 г. Присъстваха най-различни деца - българи, оми (към 2003 г. те бяха общо 78 деца). Първата среща предизвика противоречиви чувства. От една страна, страх и недоверие, резултат от всеобщото мнение на обществото. От друга страна, любопитство, желание да се надникне в техните души, да се разбере какви са те, какво мислят за хората извън домовете и заобикалящия ги свят, как се чувстват.

Дали съзнателно или не, но често в такива случаи се употребява местоимението “те“. Нерядко в нашия живот се налага да се използва това местоимение, без замисляне на същността му. “ Те”- една негативна в случая идентичност, предполагаща различност, другост. Чужд свят на една друга социална общност различна от “ ние “. Създава се усещането, че държавата ги отглежда в анонимност, че . „за което не се говори публично, и което не се показва публично,

то сякаш не съществува.”¹²

Всъщност полевият документ за провеждане на изследването - специално разработен комплект карта за наблюдение включи следните няколко показатели:

- ✓ Състоянието на сградите и материалната база. Обстановка
- ✓ Организацията на живот в домовете
- ✓ Вид грижи за децата
- ✓ Социално поведение
- ✓ Структура на възникващите групирания (лидери, изолирани индивиди и т.н.)
- ✓ Живот в група/и.
- ✓ Ситуации на появяване в групата на нов човек-реакции на членовете на дома
- ✓ Ддруги възникнали нови елементи на ситуации по време на теренната работа.

Обстановка.

Оказа се, че като цяло вътрешното оборудване и обзавеждане е остаряло, но легловата база е подменена. Липсва обособено лично пространство за децата. За такова се предоставят коридора, който служи за всекидневна и игрална зала, както и външния двор пред сградата. Направени са опити за създаване на спортен кът в единия от коридорите пред стаите, служещи за занималня. В дома има столова, стаи за занимални и спални помещения. Всяко спално помещение разполага със собствен санитарен възел, три легла, шкаф и маса. Спалните са разделени по пол – на един етаж има само момичета или само момчета. Почистването се осъществява от персонала и по-големите деца по график.

Организацията на живот в домовете. Вид грижи за децата

Определено може да се заключи, че индивидуална работа с децата и отделните случаи не е достатъчна, което бихме могли да си обясним с. големия брой на децата в една група и малкия брой специалисти. Основно се работи за подготовка на уроците за училище. Като цяло мога да обобщя, че организацията

на живот в домовете не предполага развитие на житейски умения у децата и подготовка за самостоятелен живот. Според изследване на фондация „Сирак” и фондация „Помощ за благотворителността в България” нивото на грамотност сред децата в социалните домове е сравнително ниско. Нещо повече реално децата са заплашени да формират “антиобразователни” нагласи и ценности (“култура на неучене”), поради липсата на интегрираност на децата от социално домове в масовите училища. Те често имат трудности с възприемането на учебния материал и връзката със съучениците си. Това води до демотивиране на децата и те блокират провеждането на учебен процес с високо качество. Тази тенденция би могла да се обясни с липсата на интегрираност на индивидите (Дюркем, Мъртън, Парсънс). Липсата на общност, ситуацията на социална изключеност на индивидите прави възможно освобождаването им от универсалните човешки ценности, което води до маргинализирането им. В този смисъл училището не се възприема като източник на човешки, културен и социален капитал, защото индивидът не е социално включен в една общност. /Бретон/¹³

Социално поведение. Структура на възникващите групирания (лидери, изолирани индивиди и т.н.). Живот в група/и. Ситуации на появяване в групата на нов човек-реакции на членовете на дома И други възникнали нови елементи на ситуации по време на теренната работа.

Децата в дома се разпределят на групи около 20-22 човека в зависимост от тяхната възраст. Въпреки това разпределение, на практика всички деца, живеещи в дома, формират една обща голяма група. Една значителна част от дейностите на децата са съвместни: гледане на телевизия, слушане на музика, хранене, прекарване на свободното време. Но по време на наблюдението достигнах до извода, че в дома се формират преди всичко формални обединения с някаква цел. Не са редки и случаите на свади и побои, на които станах свидетел. Насилието се оказва част от живота на институционализираните деца.

Установих също и едно затруднение при формирането на трайни взаимоотношения с възрастен човек или външни лица. Чувстваше се една несигурност и нестабилност, особено при по-големите деца при поява на външни

лица. Тук определено възрастта оказва влияние върху реакциите при този тип ситуация. Докато при по-малките се забелязва оживление и нетърпение да се запознаят с “новия”(смеят се, тичат, дърпат за ръката новодошлия), то при по-големите има едно равнодушие и дори озлобление (“дават си вид, че не забелязват “новия”; поглеждат го крадешком, но не влизат в контакт с него). При по-малките деца се наблюдава и желанието да викат на всяка новодошла жена “мамо”. Регистрирах и случаи на опити за манипулация от страна на по-малките, търсещи подкрепа и сигурност, спрямо “външните” субекти. Това вероятно се дължи на синдрома на “хоспитализъм”, който се възпитава чрез живота институция. Синдром, който ги превръща в напълно или частично зависими от държавата или други социални институции и групи.

В обществото липсва достатъчна и адекватна информация за работата и същността на „специализираните институции” и техните възпитаници. Обикновено информацията представлява журналистически тълкувания и преценки, свързани с неблагоприятни ситуации или инциденти. Проблемът институционализация е въпрос на дефицит на обществото. Семейството прехвърля своята отговорност на държавата. Разбира се, има го и дефицитът на държавата и религията. Според Георги Фотев „Социалната изключеност е типична социална патология. Тя е толкова по-разпространена, колкото по-голяма е аномията и отчуждението в обществото...Социалната изключеност е нередко причина за агресивно и девиантно поведение. Това състояние се преживява като неуютност на човешкото съществуване.”¹⁴

Ако интерпретираме събрания материал по Дюркем, Мъртън или Парсънс ще заключим, че девиантните прояви се дължат на липсата на интегрираност като един от важните индикатори за социализация. Ситуацията на социална изключеност на индивидите прави възможно освобождаването им от универсалните човешки ценности и води до тяхното маргинализиране. Според теорията за стигматизацията /Бекер, 1963/ или етикирането, индивидът се

формира според представата, която другите имат за него. Така че дори и той да не е с отклоняващо се поведение, ако е нарочен за девиант, т. е. нарушител на социалната норма-се превръща в такъв. Етикирането, което установихме като представа за децата от медиите, заедно с липсата на интегрираност и социалната изключеност на децата, усилват сблъсъка между официално приетото и неофициалното в специализираните домове.

Биха могли да се изведат причините и от релацията “индивид-микросреда”. На микроравнище това е така наречената малка неформална група и семейството. Семейството е мястото, където човек проговаря, пристъпя, научава се да различава доброто от злото, да обича, да се труди, там изгражда качествата на характера си и отношението към обществото. Там започва неговото самоосъществяване-отвъд къщния праг то само продължава - топлината, домашният уют и любовта го изграждат като хармонична личност. Но ако човек няма около себе си близки хора, на които не им е все едно дали те има или не, дали си добре или зле-празнината е голяма. Тя е толкова силно болезнена, че кара безсъзнателно да се търсят заместители. Изкушенията за младежите от домовете са примамливи. Употребата на цигари, наркотици, дишането на лепило, кражбите, сбиванията и проституцията допълнително увреждат психическото и физическото им здраве, отчуждават ги от обществото и намаляват шансовете им за успешна бъдеща реализация. Разривът между нормалното и действителното, както и търсенето на заместители, разкриващи се като сурогати, допринася особено ярко за кризата на идентичността и в крайна сметка за девиантни прояви.

Болката и насилието които се преживяват в домовете биха изкарали от равновесие дори и възрастен човек. Те до голяма степен предопределят отчаянието на децата, недоверието им, провокират недоверие и отчуждаване от обществото, а недоверието, както е добре известно, е основен механизъм за формиране на криза на идентичността и предпоставка за девиантни прояви.

Разкритата от изследването отрицателна представа и отношението на обществото се оказват също фактори за поява на девиантно поведение в социалните домове. Невъзможността да се изградят стабилна ценностна система и жизнени ориентири на децата ги ориентира към асоциално поведение.

Преживяванията им в детството – период, в който се формират основните ценности, по време на който детето се научава да се социализира – са оставили дълбоки белези, които формират чувството им на непълноценност. Липсата на първична социализация, чиито основни агенти са родителите, при която се формират физически и интелектуални възможности на децата се отразява на идентификацията им. Непълноценната им социализация, както и не рядко наблюдаваната в домовете “изпреварваща социализация” (Мъртън), води до тяхното заклеймяване и отхвърля трайно хората, които не са били “правилно” социализирани. /Иванов; 1998/¹⁵

Налице е сблъсък между официални и неофициални процеси, протичащи в специфичната среда на домовете, които сами по себе си представляват затворена система. Система, в чийто среда се сблъскват два модела на социализация: легитимен-външен и „отвъд” легитимен- на малката неформална група. Моделът, който легитимира „вътре” в системата често нелегитимира „навън” от нея. Това противопоставяне в системата социален дом води до криза на идентичността и до алиенация на нейните възпитаници, което, от своя страна, е предпоставка за формиране на девиантно поведение.

Социалната дезадаптация, отчуждението, неумението за общуване и пр, се оказват не само пряко следствие от липсата на семейство и семейна среда, но и от разминаването между двата социализационни модела, осъществявани в социалните домове. Това рефлектира върху липсата на усещане за социална принадлежност, която е сред основните човешки потребности и за криза на идентичността.

Образът, който се създава в медиите съответства в голяма степен с проблемите в тази сфера.

Резултатите от проведеното анкетно проучване очертаха липса на ясна визия чия отговорност са децата от социалните институции. Те се възприемат по-скоро като основна грижа на държавата. Регистрира се разсейване на отговорността. Като цяло е регистрирана нагласа в мненията на респондентите относно децата в институции като жертви на своите родители. Налице е и висок процент на

определящите ги като „деца жертви на своите родители”, но с висока степен на разпространеност на асоциални прояви. Резултатите от проучването показват негативна нагласа сред респондентите към социалните домове като пълноценен социализиращ фактор и форма на грижа. Социалните домове успяват да задоволят на едно средно равнище само две базови равнища, отнесени към физиологични и потребност от сигурност, подслон.

Проучването очертава, както сложността, така и комплексността на проблема за децата в домовете – от една страна, се установи, че институцията „дом” не успява да се наложи като пълноценен социализиращ агент и произвежда нелегитимност на своите възпитаници, а, от друга се проблематизира асоциалността при младежите, лишени от родителски грижи в контекста на процеса на стигматизирането и дефинирането им с понятието “ те “, който води до прояви на враждебност, агресивност, отчужденост и затвърждава чувството им за малоценност, изолация и отхвърляне от страна на обществото.

Бележки

1.Прозорецът на Джохари носи името на своите създатели - Джоузеф Луфт и Харингтон (Хари) Ингам. Вж по-подробно http://bg.wikipedia.org/wiki/Прозорец_на_Джохари; http://www.noogenesis.com/game_theory/johari/johari_window.html; http://www.docheva.com/uploads/Johari_window.pdf

2. През 2009 година в организирана от VGbusiness Review онлайн класация на любимите марки на българите, вестник "24 часа" се посочва като любима марка сред всекидневниците.От 2005 г. вестникът е достъпен и в интернет пространството, което улеснява достъпа до него. То съдържа както текстовете и снимките от печатното издание, така и новини в реално време, аудио и видео материали, възможност за онлайн абонамент. „24 часа” предоставя и възможност за обратна връзка с читателя и дава неговия глас и мнение.

3. „Дневник" съществува от 2001 година. Той е насочен в по-голямата си част към икономически, политически и обществено активната част от населението - хората от зараждащата се средна класа, класакакто и хората, вземащи решения в бизнеса, в държавното управление и в неправителствените организации. „Дневник” също има свое електронно издание. При регистрация, която е безплатна, потребителят получава достъп

до 600 000 статии и PDF издания, както и до архивите на вестник „Капитал“ за периода от 1997 до 2001 година.

4. По въпроса за социализацията и субсоциализацията в затворени системи, създаващи предпоставки за девиантност- виж. Пейчева, Д. (1998). Стресът и девиантното поведение в армията. В: Предизвикателствата на стреса. София: Издателство на МО”св. Георги Победоносец”.

5. Богданов, Ем. (2006). Дейността на възпитателя и институцията „дом”-необходимост от промяна. *Педагогика*, 6, стр.58-71.

6. Becker, H. (1963.) *Outsiders: studies in the Sociology of Deviance*. Glencoe: Free Press.

Becker, H. <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/becker.htm>

Becker's interactionist theory of labeling James D. Orcutt, *Analyzing Deviance*, Dorsey Press, 1983. http://deviance.socprobs.net/Unit_3/Theory/Labeling.htm

Merton, R. Wikipedia - http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton

Буджева, Р.(2005). Наркоманиите. В: В Фотев, Г. /съст./ *Социология на отклоняващото се поведение*. “София: Просвета“, стр.259.

7. Желева, Р. (2006) Качествените методи в социологическите изследвания в Германия, *Социологически проблеми*, 3-4, стр. 187 – 203.

8. Изследването е проведено в периода от 20.05.2010 г до 11.06.2010 г. В изследването са участвали 100 души на възраст от 17 до 80 години. Методът на изследване е пряка индивидуална анкета. Подборът на извадката е извършен на принципа на „отзовалите се”

9. Maslow, A. (1943) A Theory of Human Motivation <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Потребностите на децата в институциите www.fice-bulgaria.org/.../research_3_Presentation_institutions.ppt

Потребностите на децата в институциите www.fice-bulgaria.org/new/.../research_3_Presentation_institutions_2.ppt

Стаматов, Р. (2000). *Детска психология*. Пловдив: издателство „Хермес”.

10. Heath, J. (1995). ‘Legitimation crisis’ in the later work of Jürgen Habermas

<http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/legitimation.pdf>

Фотев, Г.(1999). Криза на легитимността.София.УИ”Св.Климент Охридски”.

11. Буджева, Р. (2004) Теорията за субкултурите – един възможен социологически подход към феномена употреба на дрога, *Социологически проблеми*, 1-2, стр.425-438.

12. Фотев, Г.1999.”Фрагментацията на посттоталитарното общество и бедността”В:Криза на

легитимността. София :УИ”Св.Климент Охридски”, стр.191

13. Виж по-подробно Петров, Р. (2003). „Отношенията в съвременното българско училище. Нагонът към власт, корупцията и кризата на средното образование”
http://www.kultura.bg/bg/print_article/view/8787

14. Фотев, Г.1999.”Бедни и социално изключени в условията на коренно реструктуриране на обществото” В:Криза на легитимността. София :УИ”Св.Климент Охридски”, стр.207-208

15. Иванов, И. (1998).Педагогическа социология.Социализацията. Шумен: АКСИОС.

Използвана литература:

Богданов, Ем. (2006). Дейността на възпитателя и институцията „дом”-необходимост от промяна,. Педагогика,.6 ,стр.58-71.

Бозуков,И.(2001). Легитимност и авторитет , Философия,.5 , стр. 32-36.

Бозуков,И.(2001).Политиката и илюзията за пределна легитимност, Философия ,3 , стр.21-29.

Буджева, Р. (2004) Теорията за субкултурите – един възможен социологически подход към феномена употреба на дрога , Социологически проблеми, 1-2 , стр.425-438.

Буджева, Р.(2005). Наркоманиите. В: В Фотев, Г. /съст./ Социология на отклоняващото се поведение. “ София: Просвета “, стр.259 .

Бъргър,П .и Т.Лукман (1996).Социалното конструиране на реалността. София: ИК”Критика и хуманизъм”.

Желева, Р. (2006) Качествените методи в социологическите изследвания в Германия , Социологически проблеми, 3-4 , стр. 187 – 203.

Иванов, И. (1998).Педагогическа социология.Социализацията. Шумен: АКСИОС.
“Нашите деца” (2003). Център за образователни програми и социални инициативи

Нестерова, Г. и М. Джуров, Р. Димитрова (2001).Психология и логика за 9 клас.

София :Педагогб .

Отгледаните в домове деца имат малки шансове за реинтеграция (2007).
http://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2007/09/26/380349_otgledanite_v_domove_deca_imat_malki_shansove_z/

Пейчева, Д. (1998). Предизвикателствата на човешките отношения. София.: издателство на Министерството на отбраната „св Георги Победоносец”.

Пейчева, Д. (1998). Стресът и девиантното поведение в армията. В: Предизвикателствата на стреса. София: Издателство на МО”св. Георги Победоносец”.

Пейчева, Д. (2003). Икономика и комуникации. Светът на комуникациите или медиалното общество. София.:издателство Квазар.

Петрова, Кр. (2001). Личностни черти на лидерите в домовете за юноши и девойки, Педагогика,.3 , стр.47-54.

Петров, Р. (2003). „Отношенията в съвременното българско училище. Нагонът към власт, корупцията и кризата на средното образование”
http://www.kultura.bg/bg/print_article/view/8787

Потребностите на децата в институциите www.fice-bulgaria.org/.../research_3_Presentation_institutions.ppt

Потребностите на децата в институциите www.fice-bulgaria.org/new/.../research_3_Presentation_institutions_2.ppt

Прозорец на Джохари http://bg.wikipedia.org/wiki/Прозорец_на_Джохари

Прозорец на Джохари http://www.docheva.com/uploads/Johari_window.pdf

Стаматов, Р. (2000). Детска психология. Пловдив.:издателство „Хермес”.

Фотев, Г.(1999). Криза на легитимността.София. УИ”Св.Климент Охридски”.

Фотев, Г.(2005).Социология на отклоняващото се поведение. София.:Просвета.

Шютце, Ф. (2006). Биографичен анализ на живота на мелничаря, Социологически проблеми, 3-4 , стр. 156 – 186.

Becker, H. (1963.) Outsiders: studies in the Sociology of Deviance. Glencoe: Free Press.

Becker, H. <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/becker.htm>

Becker's interactionist theory of labeling James D. Orcutt, *Analyzing Deviance*, Dorsey Press, 1983. http://deviance.socprobs.net/Unit_3/Theory/Labeling.htm

Johari Window http://www.noogenesis.com/game_theory/johari/johari_window.html

Heath, J. (1995). 'Legitimation crisis' in the later work of Jürgen Habermas

<http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/legitimation.pdf>

Maslow, A. (1943) A Theory of Human Motivation
<http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Merton, R. Wikipedia - http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton

Биографична справка: Диляна Керанова е студент в магистърска програма по социология в Югозападен университет "Неофит Рилски" - Благоевград. Изследователските ѝ интереси са насочени към социология на пола и социология на отклоняващото се поведение.